

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ. STATЬ И. ARTICLES

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԱՐՏՈՐԱԼ «ՇՏԱՊԵԼ. ՓՈՒԹԱԼ»,
ԱՐՏՈՅՏ «ԱԲԵՂԱԶԱԳ (ԹՈՉՈՒՆ)»

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Վ. Գ. ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄՅԱՆ

Հ. Աճառյանի «Արմատական բառարան»-ում հայ. *արտորալ* «շտապել, փութալ» բառը չունի որևէ ստուգաբանություն (համարվում է «անստոյգ բառ»)¹:

Բառի ստուգաբանությանը հետազայում անդրադառնում է Է. Աղայանը, ըստ որի «ծագում է հնդեվրոպական *drā- արմատից, որ նշանակում է «վազել, շտապել», ածանցված է -որ մասնիկով: Հմմտ. հին հնդկերեն prāti «վազում է, շտապում է», հունարեն δραπετεύω «վազում եմ (վրայով)», հին բարձր գերմաներեն zittarōm «շտապում եմ», գոթերեն anatrimpan «շրջել, շարժվել», միջին բարձր գերմաներեն trumphen «վազել», անգլերեն tramp, trample «մտնել» և այլն: Հայերենը ծագում է drā- ձևից, dr > րտ օրինաչափ տեղափոխությամբ (հմմտ. *drakru > արտասուք, dhabhro > դարբին և այլն) և բառասկզբում ր-ից առաջ ա-ի հավելումով, որից և ստացվել է *արտ-* պարզական արմատը»²:

Գ. Ջահուկյանը որոշակի վերապահությամբ է մոտենում Է. Աղայանի այդ ստուգաբանությանը՝ գրելով հետևյալը. «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական *der- արմատի *drā- ձևից՝ -որ ածանցով և հայերենին հատուկ դրափոխությամբ. հմմտ. հ.հնդկ. drnti «վազում է, շտապում է», հուն. εδραυν «վազել, փախչել»:- Աղայան, ԲՄՀ 35»³:

Մենք ստորև, իր տեղում, կանդրադառնանք հե. *der-/drā- արմատի՝ հայերենում ունեցած դրափոխությանը, և առհասարակ նման արմատից ծագած լինելու հարցին, իսկ մինչ այդ հարկ ենք համարում խոսել հայ. *արտ-* արմատով բառերից մեկ-երկուսի մասին:

¹ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Ե., 1971, էջ 344:

² Է. Բ. Աղայան, Բառաբանական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Ե., 1974, էջ 35:

³ Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010, էջ 97:

Այս բառի *արտ-* արմատին է առնչվում հայ. *արտույտ* «աբե-
ղաձագ (թռչունը)» բառը՝ *-ույտ* (< *-ոյտ*, տարբերակներ՝ *-ուտ*, *-իւտ*.
արտուտ. *արտիւտ* և այլն) մասով: Հայ գրական հուշարձաններում
այդ երկուսի՝ իրար մոտ կամ նույնական լինելու ամենալավ օրի-
նակը, կարծում ենք, հանդիպում ենք Հ. Թումանյանի հետևյալ
քառյակում. «Կըլթացնում են, *արտորում* / *Արտույտները* արտե-
րում, / Թռչում մանուկ հոգուդ հետ / Ճախրում. ճըխում եթերում»
(Հ. Թումանյան, հ. 2, Ե., 1990, էջ 32-33):

Արտույտ բառը հայերենում, մանավանդ նոր գրականում, ունի
ոչ պակաս տարածված գործածություն. «Լոռու հանդում՝ մի *ար-
տուտ* / Նայում է միշտ իմ ճամփին» (ն. տ., էջ 32). «Ոսկեշղթա իմ
հուշերին, իմ գիշերին, իմ փշերին, / *Արտույտներին* ոսկե հանդում
ասում եմ ես, մնա՛ք բարով» (Վ. Տերյան, Երկեր, 1989, էջ 147) և այլն:

Այն ևս, ըստ Աճառյանի, «անստույգ բառ» է, որի բուն նշանա-
կությունն է «արտի՝ մարգագետնի թռչուն» (ՀԱԲ, ն. տ.), իսկ ըստ
Ջահուկյանի՝ «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ բնաձայնական *t-r-
պարունակող մի ձևից. հմմտ. *trozdos/*trodos, որտեղից՝ մ. իռլ.
truit, druit «սարյակ», ռուս. трозд «կենդեխ», այլն՝ լատ. tordus,
*tet(e)r- որտեղից՝ հայ. *տատրակ*՝ առանց բաղաձայնական տե-
ղաշարժի, *trug (որտեղից՝ հուն. τρυφών «տատրակ»): Հայերենի
համար ենթադրելի են *t/dreut/d (> *արտոյտ*) կամ *t/drut(d) (>
արտուտ) նախաձևերը: Ժողովրդական ստուգաբանություն է *ար-
տոյտ* < *արտ + ոյտ = ուտ (իբրև «արտ ուտող») (ն. տ., էջ 97)⁴:

Այս երկու բառի՝ *արտորալ* և *արտույտ*, հնչումով նույն
արմատը՝ *արտ-*, կարելի է մտածել, որ իմաստով ևս նույն է, ծագում
է հե. *arg՝ - «փայլ» ձևից, եթե ընդունենք հնդեվրոպական հետնա-
լեզվային ձայնեղ բաղաձայնի սովորական և քմայնացած տարբե-
րակում (*g // *g՝). ի՞նչ փաստեր (այլ լեզուների հետ հնարավոր
գուգահեռներ) և ինչպիսի՞ հիմնավորում կարելի է բերել այս դեպ-
քում:

Ամենից առաջ նկատենք, որ այս համեմատության մեջ ամե-
նավիճելին, եթե հարցին մոտենում ենք ավանդական համեմատա-
բանության տեսանկյունից, թերևս հե. *g՝ > հայ. տ անցումն է, որն,
այնուամենայնիվ, անհնարին չէ, եթե նկատի ենք ունենում այդ

⁴ Չ. Ջահուկյանը նախկինում չի անդրադարձել *արտոյտ* բառի ծագմանը (տե՛ս «Հայոց
լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան», Ե., 1987):

բնագավառի ոչ միայն ավանդաբար հաստատված, այլև նորագույն տվյալների՝ թե՛ իմաստային և թե՛ հնչյունական անցումների (հնչյունական օրենքի) հավաստիությունը. այդ հնարավոր անցման վստահելի օրինակ է *արտ* «արտ. մշակվող հող» բառի ծագումը հմմտ. հայ. *արտ*, *-ոյ* < հե. *agro, որում, ինչպես Ջահուկյանն է նշում, ոչ անկախ Աճառյանից և նախորդ մյուս ուսումնասիրողներից, ունենք «*g > տ ոչ սովորական անցում». հմմտ. հինդկ. *njra*, հուն. *αγρος*, լատ. *ager*, գոթ. *akrs* «արտ»: - ԱՃ., ՀԱԲ 1, 337» (ն. տ., էջ 95):

Այնուհետև՝ հայ. *արած*-, որից՝ *արածիլ* «ուտել (խոտ՝ դաշտում), ճարակել», *արածել* (*) «արածեցնել (հոտը՝ նախիրը՝ երամակը և այլն)» և այլն, այլև *արաւտ* (> *արօտ*) «արածելու տեղ, արոտ». հմմտ. *ծ/տ*, այլև *ա//աւ* տարբերակայնություն⁵: Ըստ այդմ՝ *արած* // *արաւտ* տարբերակային արմատը ծագում է հե. *træg՝ ձևից, որ զուգահեռներ ունի՝ հուն. *τραγανός* «ուտելի», *τραγείν* «ուտել, արածել» և այլն, իսկ նրա *trög՝ տարբերակից՝ հուն. *τρώγω* «ուտել. կրծել» և այլն, «ուտիճ» և այլն (ն. տ., էջ 293-294):

Ուշագրավ է, առանձնապես, հայ. *արաւտ* (*արօտ*) բառի ծագման, նախալեզվի ձևի նշանակության վերաբերյալ է. Աղայանի դիտարկումը. «*Արաւտ* բառի համար *աւտ*-ը պետք է ածանց համարել, որով *արած*-, *արատ* բառերի հետ կկապվի միայն արմատով (հնիս. արմատն է *ter/tr, որից՝ g՝-ով աճած *træg* ձևից ունենք *արած*-, *արատ*-ը պետք է կապել նույն արմատի d-ով ձևի հետ (*tred). հմմտ. կիւր. *trwyddo* «պատռել, ծակել», լիտ. *triedžiu* «habe stanken Durchfall» են (=և այլն. Վ. Հ.), և *արաւտ*-ը՝ *tr* + *աւտ* > *արաւտ*): Այս -*աւտ* ածանցով կազմությունները շատ հին են, ավելի ճիշտ՝ հնության մնացորդներ»⁶:

⁵ Այս երևույթը բավականին հին է և ոչ այնքան տարածված («ներկայացնում են մասնավոր դեպքեր»), որ նկատելի է նաև պայթաշփականների համակարգում. հմմտ. *աղաչել* // *աղալթ(ք)* (> *աղթթք*), *ամաչել* // *ամալթ* (> *ամթթ*), *զգածիմ* «հագնել, վրան առնել» // *զաւտի* (> *զօտի*), *ճանաչել* (*ճանաչել) // *ճանալթ* (> *ճանթթ*) և այլն, որոնք բաղաձայնական, այլև ձայնավոր / երկբարբառ տարբերակվածության նկատառումով առանձին ուշադրության առարկա են եղել նախկինում, թեև ունեն նաև վերանայման նորովի մեկնաբանման կարիք: Հմմտ. Գ. Ղափանցյան, Հնէաբանական մի քանի մնացորդներ հայերենում // «Տեղեկագիր», 1927, 2, էջ 3-4: Նույնը, Ընդհանուր լեզվաբանություն, հ. 1, Ե., 1939, էջ 208: Է. Բ. Աղայան, Գրաբարի քերականություն, հ. 1. Մինխրոնիա, գիրք Ա. Հնչյունաբանություն, Ե., 1964, էջ 317:

⁶ Է. Բ. Աղայան, Բառաքնական և ստուգաբանական հետազոտություններ, էջ 25:

Առավել ուշագրավ է հայ. *արաւտ* (*արօտ*) բառի դեպքում հնդեվրոպական նախաձևի վերականգնման վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանի դիտարկումը՝ հատկապես հե. *g' > տ «ոչ սովորական անցման» առնչությամբ. «Բնիկ հնդեվրոպական՝ *træg' - [*ter-] «տրորել, շփել, շփելով մաշել, ծակել» արմատից՝ *g'-ի տ արտացոլմամբ (հմմտ. *ag'ro > *արտ*, *g'rlou- > *տալ* «տազերկին» և այլն) և լ-ի ներմուծմամբ (*ա*-ի երկբարբառացմամբ, ինչպես՝ *մաւտ* (*մատոյիլ*) և *յաւտ* (*յատանել*) բառերում. հմմտ. հուն. տրօφ «ուտել (հում բան), կրծել», թոխ. ԱԲ trāsk «որոճալ», հայ. *արածել*: - ԱՃ., ՀԱԲ 1, 349-350) (Ջահուկյան, 2010, էջ 85):

Արատ // *արաւտ* արմատը (ձայնդարձի *ա/աւ* աստիճանով) ծագում է հե. *træg' - արմատից (հմմտ. հուն. տրօγω «կրծել, ուտել»), թոխ. A և B trāsk «ծամել»⁷: Այնուհետև, այդ նույն արմատից է ծագում հայ. *արտ* «հանդ, դաշտ» բառը (հմմտ. բրբռ. *արձ-ալ* «արածել»՝ խուլի ձայնեղացմամբ)՝ կազմելով արմատի ձայնդարձի ստորին՝ զրո աստիճանը⁸:

Ըստ այսմ՝ հայերենում անհրաժեշտ է միմյանցից տարբերել *արտ* բառի երեք համանուն՝ *արտ* (< հե. *ag'-ro «դաշտ, արտ»), *արտ(ա)*- («դուրս» իմաստով նախածանց) և *արտ* (< հե. *træg' - «արածել, արաւտ»): Պետք է կարծել, որ ստուգաբանորեն *արտ*-ը («ճարակ, արած-ել»), կապվում է *արատ*, *արաւտ* բառերին, իբրև ծագումնային ընդհանրություն ունեցող միավորներ:

Արատ և *արաւտ* բառերի այն ստուգաբանությունը, որ բերվում է Գ. Ջահուկյանի կողմից, այդ բառերը ծագած համարելով հե. *træg' -ից, տվյալ դեպքում, միանգամայն համոզիչ է և ընդունելի⁹: Սակայն պետք է ավելացնել, որ այն տվյալ դեպքում սահմանափակվում է *արատ*, *արաւտ* և *արած* բառերով, այսինքն՝ չի տարածվում *արտ*-ի վրա, իբրև նրանց հետ ծագումնային ընդհանրություն ունեցող վաղնջական ժամանակներից եկող միավոր: Այնինչ, ինչ-

⁷ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 153, այլն՝ էջ 253: Ի դեպ, աշխատության բառային զուգաբանությունների ցանկում նշվում է թոխ. (= թոխարական) զուգաբանության մասին (էջ 153), իսկ բարբառային հնչյունական տարբերակների թվարկման ժամանակ այդ զուգահեռը չի նշվում (էջ 253): Եվ թոխ. զուգահեռը բերում ենք ըստ հեղինակի մյուս գրքի՝ Դ. Բ. Джаукян, Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван, 1982, էջ 57:

⁸ Հմմտ. Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 3, Ե., 1957, էջ 37:

⁹ Տե՛ս նաև Ա. Ա. Աբրահամյան, Բառաբանական դիտողություններ // ՀՍՄՀ ԳԱ «Տեղեկագիր» (*հասարակական գիտությունների*), 1958, 4, էջ 62-63:

պես նկատում ենք, այդ շարքը համալրվում է *արտ* («արատ, արած-ել») բառով, որպիսով ավելի են ամբողջանում մեր պատկերացումները ծագումնային որոշակի ընդհանրություն ունեցող բառերի ողջ փնջի վերաբերյալ:

Այս դեպքում լրացուցիչ օրինակ է հայ. (գրական) *ծ* > բբբ. *ձ* անցումը՝ կապված հայ. *ծ//տ* տարբերակայնության հետ: Վերջինիս լուծմանն ըստ ամենայնի անդրադառնալը թողնելով հետագային՝ այստեղ ակնարկի ձևով նշենք մի քանի հիմնական դրույթներ:

Հայ. (բբբ.) *արձալ* «արածել» (գրական՝ *արատ* // *արած*) (Մուշ, Ալշ.) (հմմտ. *խաւարտ* // *խաւարծի*, *բուտ*, *բտել* // *բոծ*, *բուծել*, *պղտ-որ* // *պիղծ* և այլն) ձևը ներկայացնում է հին գրական հայերենի *ծ* > *ձ* անցումը (խուլի ձայնեղացում), որը ոչ այլ ինչ է, քան հին գրական հայերենի բարբառային հիմքի (Այրարատ, Տարոն-Տուրուբերան) վերածում նոր բարբառային հիմքի, որ չի անցել նոր գրական հայերենին, հավանաբար գրական (գրավոր) ավանդույթի պահպանման հետևանքով (վերջինս ավանդական շարունակությունն է հին գրականի, քան ընդհանուր առմամբ նոր հիմքի վրա բարձրացած), ուստի հայ. (բբբ.) *ձ*-ով ձևը (*արձալ* և այլն) մնացել է միայն իբրև բարբառների բնորոշ յուրահատկություն, և ըստ այդմ կարելի է անել մի քանի վարկածային (հիպոթետիկ) ենթադրություն:

ա) Հին գրական հայերենի բարբառային հիմքը, ինչպես գիտենք, ըստ դասական բարբառագիտության տվյալների, հին հայերենի բարբառներից մի որոշակի խմբի բարբառներն են (Այրարատ, Տարոն-Տուրուբերան), որոնցում, հավանաբար, եղած պիտի լինի, տվյալ դեպքում, *ծ*-ով (ավանդաբար՝ խուլ բաղաձայնով, ըստ նոր ուսումնասիրությունների՝ այլ որակի) *արածել* (հմմտ. *արատ* «արածելը. արածելու վայր՝ տեղ» և այլն) ձև, որն էլ անցել է գրական լեզվին¹⁰:

բ) Հին գրական հայերենում *արածել* («արածելը. արածելու վայր՝ տեղ» և այլն) ձևում *ծ*-ն ունեցած պիտի լինի ոչ թե խուլ, ինչպես լիովին ընդունված է հայերենի դասական համեմատաբանության մեջ, այլ, այսպես կոչված, ձայնածերպային (գլոտալ) արտասանություն (<*trəg'-), որը, ի թիվս մի շարք այլ համակարգային ձևով ներկայացող փաստերի, առանձնապես՝ հայերենի,

¹⁰ Գ. Բ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972:

իբրև ամենաարխաիկ վիճակ ներկայացնողի, այլև ցեղակից լեզուներից մի քանիսի, վերջին ժամանակներս հիմք է առաջարկելու արմատապես վերանայել հնդեվրոպական բաղաձայնական համակարգը (նոր՝ ձայնածերպայինների շարքի (**(p)*), **t*’, **k*’) առանձնացմամբ), որպիսով բոլորովին նոր խնդիրներ են ծագում հնդեվրոպական լեզուների ուսումնասիրության մեջ¹¹: Ի դեպ, այդ խնդիրների լուծման ուղղությամբ հայերենի համեմատական ուսումնասիրության բնագավառում նոր աշխատանքներ են հարկավոր:

գ) Ըստ վերը ասվածի՝ կարելի է մտածել, որ *արածել* (ծ-ով) ձևը նոր գրական հայերենում (գրավոր ճանապարհով) ժառանգություն է հին գրականից, քան նոր բարբառային որևէ ձևի հիմքով դրսևորում, այսինքն՝ նոր գրական հայերենում *արածել*-ը (և այլն) գրական փոխառություն է լեզվի հին վիճակից, ոչ թե նոր գրական հայերենի բարբառային հիմքի (Արարատյան և այլն) արտահայտություն:

դ) Նման տարորոշումը հիմնված է ոչ թե ավանդական, այլ նոր տեսական բարբառագիտության հիմնարար դրույթի վրա (տե՛ս նաև վերը բերված 2-րդ կետը):

Ըստ այսմ՝ հայ տեսական բարբառագիտությունը, կարելի է ասել, պատկանում է ապագային՝ ի հակադրություն եղած, ընդհանուր առմամբ գործնականի (կամ ավանդականի, ավելի ստույգ՝ նկարագրականի), որը, անշուշտ, ունեցել է մեծ ձեռքբերումներ: Այլ կերպ ասած՝ մինչև այժմ հայերենի բարբառների գիտական ուսումնասիրությունը (որևէ հատկանիշով կամ հատկանիշներով դասակարգում, առանձին բարբառների նկարագրություն և այլն) գրեթե զերազանցապես եղել է գործնական բնույթի, քան տեսական հարցադրումների և լուծումների մեջ (Ք. Պատկանյան, Հ. Աճառյան, Ա.

¹¹ Տե՛ս Ս. Պ. Դ. Խոփեր, Типология проиндоевропейского набора сегментов // “Новое в зарубежной лингвистике”, вып. XXI, М., 1988, էջ 160-172 (= P. J. Hopper, Glottalised and murmured occlusives in Indo-European // “Glossa”, 3, էջ 141-166): Նույնի Կրկն “decem” и “taihun”: индоевропейская изоглосса, *նույն տեղում*, էջ 173-182 (= *Idem*, “Decem” and “taihun”: An Indo-European isogloss // “Bono Homini Donum. Essays in Historical Linguistics in memory of Alexander Kerns”, part I, Amsterdam, 1981, էջ 133-142): Դ. Բ. Գամկրելիձե, Բյա. Բ. Իվանով, Лингвистическая типология и реконструкция системы индоевропейских смычных // “Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. Предварительные материалы”, М., 1972, էջ 15-18:

Ղարիբյան և ուրիշներ)¹²: Բուն իմաստով տեսական ուսումնասիրություններ այս բնագավառում համեմատաբար ավելի ուշ են երևան գալիս և մասնակիորեն են առանձնանում՝ զուգընթաց գործնականին (Գ. Ջահուկյան և ուրիշներ)¹³:

Ըստ այսմ՝ արդի բարբառագիտության առանցքային խնդիր են նախագրային հայերենի բարբառային տարբերակվածության, գրավոր շրջանի գրական լեզուների և նրանց բարբառային հիմքի հարցերը, հին և նոր բարբառների (ենթաբարբառների, խոսվածքների և այլն), առանձնապես միջին գրական հայերենի բարբառների (եթե ոչ նաև ենթաբարբառների, խոսվածքների և այլն) հարաբերակցային քննությունը, չի բացառվում նաև այն, որ վերջիններս հետագա դրսևորումն են հին հայերենի բարբառների, հիմք են նոր հայերենի բարբառների, այսինքն՝ արգասավոր և անխափան միջին գլիծ, որն առանձին խնդիր է այս բնագավառում:

Այսպես, ունենք նաև *արտ(ա)-* («դուրս» իմաստով նախածանց) բառ-բաղադրիչը, որ հանդիպում է հայերենի նախագրային շրջանից եկող, օրինակ, *արտախոյր* բառում, վերջինս կազմությամբ բարդ բառ է՝ բաղադրված *արտ(ա)-* և *խոյր* «արևելյան թագ, պսակ, փաթեթ», ավելի հին՝ «ծածկոց» մասերից (հմմտ. *արտախուրել* «գլուխը բանալ») մասերով¹⁴: Ի դեպ, Մխիթար Սեբաստացու բառարանում ունենք *արտախուրակ*, որ բացատրվում է՝ «Բառս այս ելան է ի բառեն խոյր, որ է ծածկոյթ գլխոյ, այսինքն գլխարկ կամ թագ և այլն: Եւ աստ արտախուրակ, այսինքն՝ արտաքուստ երևելի խուրիկ, որ և ռամկօրէն ասի մէնտիլ, զոր ի հնումի մեծամեծ իշխանքն արևելից դնէին ի գլուխս իւրեանց»¹⁵:

Արտ // *արծ* տարբերակայնությունը տարածվում է նաև *արտորալ* «շտապել. փութալ» և *արտոյտ* «աբեղաձագ (թռչուն)» բա-

¹² Ավելորդ ենք համարում նշել հիշյալ հեղինակների՝ մեր այս թեմային վերաբերող կարևորագույն աշխատանքները:

¹³ Նկատի ունենք Գ. Բ. Ջահուկյանի «Հայ բարբառագիտության ներածություն» (Ե., 1972) և «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան» (Ե., 1978) աշխատությունները:

¹⁴ Ավելի մանրամասն տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Մովսես Խորենացու Պատմության «Տենչայ Սաթենիկ տիկին» հատվածը // «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1995, 2, էջ 232-233:

¹⁵ Բառգիրք հայկազեան լեզուի ի Մխիթարայ Սեբաստացոյ, հ. 1, Վենետիկ, 1749, էջ 112: Հմմտ. «Սոնան էր, զառ մանդիլով նորահարսը, լույս ատամներով այն աղջիկը»: Կամ՝ «Ու հանկարծ, երբ սիմինդրի մարգերում երևաց գլխի զառ կապույտ մանդիլը, ինքը պահվեց դռան հետևը» (Ա. Բակունց, Երկեր, Ե., «Սովետական գրող» հրատ., 1985, էջ 74):

ների վրա՝ իբրև բնիկ բառապաշարի միավորներ: Ըստ այսմ՝ հիշյալ բառերի քննությունը ևս ցույց է տալիս, որ պայթական խուլ *տ-* ի և նրա տարբերակ *ծ-*ի առնչությունը լրացուցիչ օրինակ է հայերենի պայթականների հնչյունական հարաբերակցության վերանայման համար, որ առաջարկված է համեմատական լեզվաբանության մեջ վերջին ժամանակներս:

В. Г. Амбарцумян. Этимологии: арм. *արտորալ* [artoral] «торопиться», *արտոյտ* [artoyt] «жаворонок» - Этимологически [art] («пастбище, кормить») связано со словами *накормить* (<* arat (дефект) и *пастбище*, как единицы имеющие общее происхождение (<и.е. * træg'-), которые также связаны с Армянскими словами [artoral] («торопиться») и artoyt («жаворонок»), не имеющие действительной этимологии в настоящее время.

V. G. Hambardzumyan. Etymology: Arm. *արտորալ* [artoral] «to hurry», *արտոյտ* [artoyt] «lark» - Etimologically [art] («pasture, to feed») is bound to the words *to feed* (<* arat (defect) and *pasture*, as the units having common origin (< i.e. * træg'-), which are also related to the Armenian words [artoral] («to hurry») and [artoyt] («lark»), that have no valid etymology at present.